

Bereznai Zsuzsanna

Faluréisz, faluréisz-tudat, faluréisz-autonómia

Bárth János: Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században

Bárth János lejt a hegyről... Igaz, másfél évtizedes hegyvidéki néprajzi barangolás után.

A Görgényi-havasok déli nyúlványain elindulva a székelyvársági hegyi tanyákat fedezte fel. Majd a Görgényi-havasok alján, a Sóvidék déli részén a korondi hegyi tanyákat járta be. A Tatros völgyét övező Gyimesi-havasok hegyi tanyái voltak néprajzi felfedezőútjának következő állomásai. Újból és újból, szakadatlan lelkesedéssel és energiával mindegyre új terveket szőtt – s oda is feljutott, ahová őelőtte nemhogy néprajzkutató, de még geodéta sem igen merészkedett fel: a Csiki-havasok vidékén az Úz völgyének magyar hegyi tanyáival ismerkedett meg.

Míg végül az elmúlt néhány esztendőben az erdélyi tájak kecskeméti etnográfus vándora leereszkedett a fenyőkkel borított hegyi magaslatokból Alcsíkba, az Olt folyó által vezérelt szépséges havasi völgybe, Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva magyar népe közé...

„Mi, kik rendszerint felfelé szoktunk igyekezni, ez alkalommal eltérünk szokott s követett irányunktól, Al-Csík felé intőzven lépteinket. Szeredán alól a csíki tért határozó hegyek összehajlanak, mi által egy vadregényes, gyönyörű sziklával szegélyezett szoros keletkezik, melyen át az Olt erőszakosan vésett magának utat...”
– írja róla Orbán Balázs a *Székelyföld leírása* (1868) című honismertető művében.

Bárth János néprajzkutató erdélyi magyarsággal foglalkozó munkái számos önálló és különböző témákat magában foglaló kötetben láttak eddig napvilágot.

Ezekben a könyvekben és tanulmányokban számos kevésbé ismert történeti-néprajzi fogalom erdélyi vonatkozásait tárta fel, vagy éppen a szó szoros értelmében úttörő munkát végzett olyan erdélyi tájakon, ahol úgyszólván még sohasem járt etnográfus. Még az sem jelentett számára gondot, ha arról a tájról, amit éppen bejárni készült, addig még részletes turisztikai térkép sem készült. Ez esetben ő maga és munkatársai végezték el a szükséges felméréseket és szerkesztették meg a térképeket. Az Úz folyó völgyében felgyűjtötte és térképen lokalizálta a több mint háromszáz pataknevet.

A legújabb könyvét kezemben tartva most úgy érzem, hogy erdélyi témájú munkái közül – mind a néprajzi terepmunkát és levéltári kutatásokat, mind a tudományos feldolgozást tekintve – talán ez a legnagyobb szabású munka. Ez a tanulmánykötet a magyar társadalomnéprajz által ugyan számon tartott, de a maga valóságában és összefüggéseiben mégis ismeretlen témakör feldolgozására vállalkozik.

Már a több mint hétoldalas tartalommutató, a számos, különleges szerkesztésű térkép és szemléltető ábra is arra utal, hogy ez a társadalomnéprajzi fogalom, a székelyföldi tizes milyen szerteágazó összefüggéseket és bonyolult – de a könyv lapjain megvilágosult – részletkérdéseket rejt magában.

Bárth János, az erdélyi tájak vándora mindig is az „Erdély-járó” magyar néprajzkutatók közé tartozott. A legelső útjai az 1970-es évek elején a nagy közismertségnek és -kedveltségnek örvendő, népi fazekasságáról nevezetessé vált Korondra s a búcsújáró-hagyományáról ismert Csíksomlyóra vezettek, vagy éppen Székelyudvarhelyen ismerkedett a népi étellel. Az 1970-es évektől kezdődő időszakban, 1990-ig Bárth János csak „bolyongott” Erdélyben, majd a szervezett, tervszerű kutatómunka csak a rendszerváltás után bontakozhatott ki.

De mégis akadt egyetlen kivétel: 1981-ben egy teljes hetet töltött el néprajzi gyűjtőmunkával Felsőrákoson – melynek eredménye az lett, hogy 1985-ben a III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencián az ő előadása volt az egyetlen székely téma. Felsőrákos a Székelyföld

nyugati szélén fekszik, az Erdővidék települése, melynek lakói unitárius székelyek. A gyűjtőmunka során a hagyományos paraszti gazdálkodás és a faluközösség öngazgatásának rendje került a középpontba. A *Parasztközösség öngazgatása egy erdélyi faluban* (1986) című tanulmányában elemzi a felsőrákosi közbirtokosság működésének sajátosságait, tevékenységi területeit: az erdőbirtoklás, az erdőhasználat, a legelő és a legeltetés rendjének szabályozását, felügyeletét, a határfelügyeletet, a nyomáskényszer felügyeletét, valamint a közmunkák szervezését – mindez a falu népének életében nagyfokú szervezettséget biztosított a hagyományos paraszti gazdálkodás időszakában.

Tudományos fantáziájának újabb és újabb kérdésfelvetései, tervei az 1990-es évek elején már kutatási programmá szélesedtek. E kutatómunka első jelentős állomása annak a néprajzi gyűjtőtábornak a megszervezése volt, melynek gondolata egy hivatalos tanulmányút kapcsán fogalmazódott meg benne. Ehhez kapcsolódva 1991–1998 között Bács-Kiskun megyei néprajzkutatók és néhány helybeli kutató végzett néprajzi terepmunkát Székelyvárságon, melynek népe a környékbeli havasok szórványtelepeiből szerveződött önálló tanyaközösséggé – e munka eredményei a *Havasalja havasa* (1998) című tanulmánykötetben jelentek meg. Majd néhány év múlva, 2001-ben újabb, ezúttal magyar–román kutatócsoportot szervezett, akik az Alba megyei Magyarlapád községhez tartozó falvak – Lapád, Bece, Bagó, Asszonynépe, Fugad, Kisakna, Vadverem – népéletét vizsgálták a 2002–2003 közötti időszakban. Ennek a munkának az eredménye a *Lapádi vendégség. Néprajzi tanulmányok Magyarlapádról és környékéről* című kötet (2007).

A *Havasalja havasa* (1998) című tanulmánykötetben Székelyvárság egy-egy néprajzi sajátosságát mutatják be a kutatómunka résztvevői. Ebben a könyvben szerepel Bárh János *A varsági hegyi tanyák múltja és településrendje* című tanulmánya, mely nem egyszerűen a kutatás végeredménye, hanem egy másfél évtizedes történeti-néprajzi kutatás nyitánya lett. A *székelyvársági tanyavilág történetének vázlata* (1998) címen is megjelent egy rövid összefoglalás. A szerző a magyar Alföldön végzett tanyakutatásai után a székelyföldi szórványtelepüléseket, a hegyi tanyákat fedezte fel a magyarságtudomány számára. A *Havasalja havasa* című kötetben olvasható munkája jelentősen átdolgozott és egy társadalomnéprajzi fejezettel kiegészített változata már önálló könyv alakjában jelent meg. *A Varság, a székely tanyaközség* (2001) című tanulmánykötetben először Varság anyaközségének, Oroszhegynek a történetét ismerhetjük meg, majd a szerző azt a történelmi folyamatot szemlélteti, hogy az oroszhegyi havasok népének önszerveződése, társadalmasulása hogyan vezetett Varság tanyaközség kialakulásához. Bemutatja a hegyi szórványtelepülés tanyahálózatának sajátosságait, a szórt telephelyek néprajzi arculatát.

Néhány esztendő elmúltával a *Jézus dicséretessék! A székelyvársági hegyi tanyák népének vallási hagyománya* (2006) című önálló kötet jelzi a székelyvársági kutatások egyik legutóbbi, fontos állomását. A varsági katolikus magyar nép mindennapjainak és ünnepeinek vallási mozzanatait, a vallási kultushelyeket és a vallásos népköltészetet ismerhetjük meg könnyen áttekinthető, módszertani szempontból korszerű rendszerbe foglalva. A magyar vallási néprajzi szakirodalomban eddig még nem jelent meg ehhez hasonló nagyságrendű, egyetlen település vallási népéletét a maga sokszínűségében, tematikus teljességében feldolgozó munka.

„*A havasszálen egy magas plateaun fekszik Oroszhegy, oly magasságban, mint kevés faluja Európának. Madártávolban látszik innen egész Erdély, s gyakran a nap dics-sugárai tündökölnék e falun, midőn lenn az egész vidék ködlep alatt dereng... e falunak éléskamrája azon roppant kiterjedésű havas, mely itt kezdődve, több négyszög mértföld kiterjedésben Gyergyó és Sófalváiig rúg. Az e havas közötti irtásokat Szállásnak nevezik, itt van mindenkinek a havasi lakása, pajtája, itt él e falu népe nyaranta, itt legelteti nyáját, itt csinálja a téli széna készletét, mert e nép főleg marhatenyésztéssel foglalkozik...*” – így ír róla Orbán Balázs a XIX. század második felében.

Bárh János a *Bálint Anna házassága. Havasalji székely életkép a XVIII. század végén* (1999) című írását életműve három legfontosabb tanulmánya közé sorolja – azért, mert ebből megtudható, hogy történeti források alapján hogyan lehet népéletet írni. A helyszín Oroszhegy, melynek népe a későbbi Székelyvárságot alkotja. Egy leányt, Bálint Annát férjhez kényszerítenek, de elhagyja férjét. Az egyházi per anyaga, a tanúvallomások nyomán feltárul a korabeli társadalom képe. A szerző egy házassági per elemzésével kísérletet tesz arra, hogy a XVIII. század végi székely falusi hétköznapokat felvillantassa. A vallomásokból Oroszhegy és Szentkirály képében az olvasó elé tárul a havasalji falu a templommal, az *életnek* nevezett telekkel, a telken álló házakkal, csűrökkel, az épített falun kívül elterülő szántóföldekkel, kaszálókkal, a Görgényi-hegység déli nyúlványát jelentő havasi erdőkkel. A vallomásokban többször is említik e táj legfontosabb paraszti munkáit, a szénakaszálást és a szénagyűjtést, mely az állatok téli élelmezését szolgálta. A per során megszólaló emberek visszaemlékezé-

seiből számos korabeli társadalmi jelenség lényege körvonalazódik. Például a történelmi köztudat a feudalizmus kori parasztság körében kötött házasságok kapcsán legfőként a vagyoni szempontokat tartja elsődlegesnek, a korabeli paraszti népet érzelmileg közömbös embercsoportként ábrázolva. „Ezzel szemben Bálint Anna válóperének vallomásai a szerelem dicséretét zengik, és a szerelem jelentőségét elképesztő magasságokba emelik” – írja a szerző. Ez a tanulmány Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulója alkalmából jelent meg Kolozsvárott, aki elsősorban társadalomnéprajzi kutatásai s legismertebb műve, *A rendtartó székely falu* révén ismert a történeti-néprajzi szakirodalomban.

A Székelyvárságra vezető úton – „a székely anyavárosban” –, Székelyudvarhelyen, a római katolikus plébánia irattárában időzve sikerült felfedeznie néhány olyan XIX. század eleji forrásanyagot, amely a *jézuskereső határkerülés* húsvéti szokásáról tudósít. Ez a középkori liturgikus hagyományban gyökerező *jézuskeresés* a Székelyföldön különösen kedvelt húsvéti határkerülés elemeivel való keveredését mutatja. A *Történeti adatok a székelyudvarhelyi húsvéti határkerülés körmenetről* (1997) szóló tanulmány a *Néprajzi Látóhatár* című folyóiratban olvasható.

„Somlyó elnevezés alatt az összeépült és egy egyházközséget alkotó Csobot- és Várdotfalva értetődik, melyhez Tapolcza és Csotormány leánymegyék tartoznak. Hogy Somlyó már a XVI. század elején önálló egyházközség volt, azt a pápai dézmák regestrumából látjuk” – írja Orbán Balázs 1869-ben.

A székelyvársági hegyi tanyák római katolikus magyar népe mindig szívesen látogatta a csíksomlyói búcsút, gyógyulást remélve a Mária-szoborhoz zarándokolva. Batthyány Ignác erdélyi püspök (1780–1798) mint felvilágosult egyházfő fenntartásokkal szemlélte az Oroszhegy határában fekvő búcsújáró hely csodás gyógyulásait. Tanúkihallgatásokat rendelt el a csíksomlyai csodás gyógyulások földérintésére. Az egyházi levéltárban megtalálható forrásanyag szolgált alapjául *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben* című kötetnek (2000).

„Említém már valahol, hogy Udvarhelyszéknek északkeleti szögletében, a Küiküllő eredeténél roppant kiterjedésű, Gyergyóig s Görgényig rugó havasok terülnek el, éleskamrájaként e széknek. Látók az e havasszélynek déli oldalán fekvő Zetelakát, Zeta várának szent romjaitval...” – írja, majd ugyancsak látogatásra biztatja olvasóját Orbán Balázs.

Bárth János Küiküllőmezőt is felkereste, a Görgényi-havasok és a Hargita között húzódo széles völgyben, ahol a zetelakiak szállásai és tanyái voltak: legeltetéssel, favágással, „szénacsinálással” hasznosítva havasaikat. Zetelaka is az udvarhelyszéki Havasalja települései közé tartozik, Oroszhegy mellett fekszik. A zetelakiak ugyanúgy használták a küiküllőmezei tanyákat a XX. század első felében, mint ahogy az oroszhegyiek Varságot. Ezen a településen Bárth János előtt csak egyetlen néprajzkutató járt: Földes László – a Hunyad megyei Szászváros szülőtte –, aki Küiküllőmezőn a lótenyésztést kutatta a XX. század közepén. Bárth János egy tanyasi családnál végzett néprajzi kutatómunkát – ennek nyomán született meg tanulmánya: *Egy küiküllőmezei szállás élete* (2005) címmel. Az állandóan lakott, tanyának nevezhető szórványtelepek kutatása elválaszthatatlannak bizonyult a *szállás* szóval jelölt, időszakosan használt havasi paraszti gazdasági telephelyek kutatásától. Ugyanis sok esetben a tanyahálózat létrejöttét a havasi szállástartás több évszázados gazdasági gyakorlata előzte meg. Tehát a havasi területeken az elmúlt évszázadok alatt több nemzedék kitartó erdőirtó munkája árán magánbirtoklású irtáskaszalók keletkeztek, amelyeken egy kis házból és csúrból álló gazdasági telephelyek, szállások jöttek létre. Itt a nyári szénakaszálás és szénagyűjtés idején zajlott a legnagyobb munka, télen pedig az állatok teletetésére szolgáltak. Tehát a szállásnak nevezett tartozéktelepülés a falusi székely család gazdálkodását és életterét megosztotta tette. Ezeknek a havasi szállásoknak a többsége a XX. század első felében már állandó jelleggel lakott tanyákká alakult. A kutató által vizsgált Sebők család szállása azonban, családi okoknál fogva, „gazdaságszervezési reliktum” gyanánt az átlagosnál hosszabb ideig megőrizte tartozéktelepülés-jellegét – így válhatott alkalmassá a hajdani szállástartás leíró jellegű bemutatására.

A Görgényi-havasok alján, a Sóvidéken folytathatjuk a néprajzi írások számbavételét, Korond népe körében. Bárth Jánost a messze földön ismert korondi fazekasok településének múltja is foglalkoztatta. 1971-ben járt először Korondon, majd az 1990-es évek elején már tervszerű kutatásokat végzett: a településtörténet, a népesedéstörténet és a családnevek világa keltette fel érdeklődését, foglalkozott a helyi közbirtokosság önszerveződésével, a családi temetővel, illetve a közösségi temetőkön kívüli temetkezéssel. *A korondi hegyi tanyák* című tanulmánya (1997) tulajdonképpen a szomszédos

Székelyvarságon végzett tanyakutatásaiból nőtt ki. *A korondi közbirtokosság három évtizede (1904–1933)* című munkája a Libelli Transsilvanici sorozat első köteteként (2006) jelent meg.

XIX. századi utazásunkat Orbán Balázzsal Gyimesben folytatjuk: „Az itt lakó csángók száma megközelíti a 4000-et. Ezek két egyházközséget alkotó 3 faluban laknak. Felső-, Közép- és Alsó-Gyimesben vagy mint a nép hívja (s ez a valódi elnevezés) Gijmes Felső Lok, Gijmes Közép Lok és Gijmesbükk... s látszanak az utat fedezett régi földlángszelvények nyomai, kissé alább felültenek Gijmes Felső Loknak háza, melyek nemcsak a Tatros fővölgyében, hanem a jobbparti Ugra, Boros és a balpartilag beszakadó Görbe és Sötét patakok havasok közé benyúló völgyeiben is, mindenfelé festői rendtelenségben szétszórta csoportosulnak...”

Bárh János a Gyimesi-havasok népeletét is sokoldalúan kutatta. Erről tanúskodnak „gyimesi korszakának” tanulmányai.

A *Gyimesfelsőlóki emléklapok* című könyvében (2003) a Gyimesi-havasok völgyeiben letelepedett csángó magyar néphez kalauzolja el az olvasót. A csángók – moldvai, hétfalusi, dévai, gyimesi csángók – a székelyektől különvált magyar népcsoportok összefoglaló megnevezése. A gyimesi csángók Csíkból a Tatros folyó völgyébe települt népesség. A könyvet olvasva megismerhetjük Gyimesfelsőlók, e havasi község XIX. századi társadalmi szervezetét, templomépítési és önállósodási küzdelmét a XIX–XX. század fordulóján, s a XX. századi egyházi életre is kitékintést kapunk.

Irtás és település című tanulmánya (2005) a gyimesi erdőirtó egyezségek és a Tatros-völgyi településterület növekedését elemzi. A magyar településnéprajz és agrártörténet számára a gyimesi szórványtelepülés és szállástartás számos korábban tisztázatlan kérdéskört vet fel, melyek szintén foglalkoztatják.

A *Gyimesfelsőlók egyházi önállósodása 1853-ban* című írásában (2006) arról olvashatunk, hogy a XIX. század közepén az egyre növekvő középlóki és felsőlóki népesség körében került föl az önálló gyimeslói egyházközség megszervezésének és helyben lakó pap letelepítésének, valamint a gyimeslói önálló plébánia megalapításának igénye. A XIX. század közepe előtt ugyanis csak egy egyházközsége volt az egész Gyimesnek, melyet az iratokban *Gyimes*, *Csíkgyimes* formában említenek. Az egyházi önállósulás legfontosabb állomásának az a gyűlés tekinthető, amikor 1853. április 25-én a lóki gazdák képviselői ünnepélyesen nyilatkoztak az új plébánia létrehozásáról, fenntartásáról, s az írásba foglalt nyilatkozatot eljuttatták Gyulafehérvárra, a Püspöki Hivatalba. A tanulmány függelékében a helytörténeti jelentőségű nyilatkozat szövegét közli a szerző.

Ugyancsak a gyimesi tanulmányokhoz tartozik *A csíkszentmiklósi havashasználat és a Tatros-völgy korai népessége* (2006) című munkája. A csíkszentmiklósi egyházközség, régies erdélyi nevén a csíkszentmiklósi megye a XVIII. században három falu – Csíkszentmiklós, Csíkszépvíz és Csíkborszova – római katolikus népét fogta össze egy egyházközségbe. Csíkszentmiklós megyéje nagy havasi birtokokkal rendelkezett, melyek nagyjából arra a területre estek, melyet az újkorban Gyimesnek neveznek. Azokban a levéltári iratokban, melyekben e megye havasairól esik szó, nemcsak Csíkszentmiklós, Szépvíz és Borszova havashasználatát villantják fel, hanem a gyimesi tájalakításról, a Tatros-völgyi erdőirtásokról, a gyimesi szórványtelepülés kialakulásáról és a Gyimes patak-völgyeinek korai népességéről is hírt adnak.

Bárh János életművében ugyancsak fontos helyet foglalnak el a csíki kutatások.

Orbán Balázs *A székelyföld leírása* (1869) című honismertető könyvsorozatának második kötetében részletesen olvashatunk a Csíkszékéről is:

„Ezen kies, üde szépségekben gazdag vidék, a Hargita ösképződésű trchyt vonala, és a fiatalabb származású határszéli havasok láncolata közt helyezkedett el. A minden oldalról nagyszerű havasok által bekeretelt tartományt úgy tekinthetjük, mint a hon áldásának forrását, mint a haz termékenységének fő tényezőjét, mert bölcsője az honunk négy király folyamának, melyek innen e fennvidékről lerohanva, a termékeny völgyeket, tereket alkotják, s azokat naponta áldásos cseppjeikkel öntözik, termékenyítik... Ezen vidék tájrajzilag nem csak megragadóan szép, hanem egyszersmind sajátos is. Mellőzve itten a széleken eredő s hamar más irányban elfolyó két Küküllőt, figyelmünket az erdélyi részek két leghatalmasabb folyamára, a Marosra és az Oltra fordítjuk... Futtassuk végig pillantatainkat a tért szegélyező nagy részt fenyves redők koszoruzta havasok során. Az északi szögletben szép havasi völgyecske, az úgynevezett Lok mélyül be, melynek torkolatjában Sz.-György és Bánkfalva csoportosulnak kápolnáktól koronázott hegyek aljában...”

Bárh János nagyszabású tanulmánykötete, az *Úz-völgyi magyarok* (2004) megjelenését ugyancsak többéves kutatómunka előzte meg. 1998-ban a csíkszentgyörgyi Nyíró Lajos hívta fel a figyelmét a környékhez tartozó Úz-völgyi tanyákra, ahol a tanyalakóknak még villanyuk sem volt. Nem véletlenül,

hiszen e táj településeinek többsége még modern korunk közlekedési eszközeivel is igen nehezen járható, csak bizonyos határig lehet autóval megközelíteni, de gyalogosan az ember végül is célhoz érhet.

Az Űz-völgyi településnéprajzi kutatások során nyilvánvalóvá vált számára, hogy a kétféle tanya-fejldési út közül itt a magyar alföldi farmtanyák hegyi párhuzamára talált, míg a korábbi, fő kutatópontján, Székelyvárságon az alföldi tartozéktanyák sorsának hegyi párhuzama tárult elé. A könyvet lapozva megismerkedhetünk ezzel a moldvai határ közelében, a Keleti-Kárpátok hegykoszorújának vonulatában, a Csíki-havasok területéhez tartozó, ritkán lakott, erdős táj népével, ahol az emberek legfőbb tájékozódási pontjai azok a patakok, melyek az Űz-patakba ömlenek.

Az Űz-völgy Csíkszentgyörgy község külterülete. Bárth János a külterületi kutatások után a völgyben folytatta tovább a munkát, azaz a hegyről lejtött a faluba.

Bárth János a XX–XXI. század fordulóján a csíkszentgyörgyi *megye*, azaz az egyházközség történetét a helyi plébánián kutatta. S időközben egy csíkszentgyörgyi származású gyulafehérvári pap-tanárral, Fehér Lajossal folytatott baráti beszélgetés során kiderült, hogy Csíkszentgyörgyön több kápolna is kötődik valamelyik tizeshez. Nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi *megye* szakrális helyeinek vizsgálata elválaszthatatlan a tizesek alapos kutatásától. 2004 nyarán jelentős fordulat következett be, amikor egy háromtizesi gazdánál olyan régi írásokat talált, amelyek a régi Háromtizes népi életéről szólnak. Hamarosan világossá vált, hogy egy olyan forrástípust sikerült megtalálnia, amelyet addig még nem használtak az erdélyi történetírásban: a tizesjegyzőkönyveket, azaz a tizesnek nevezett, öngazgatási hagyománnyal rendelkező településrészek hajdani írásbeliségére sikerült rátalálnia. Ezután már csak a többi tizesjegyzőkönyv felkutatása volt hátra, s 2007 júliusáig 7770 oldalnyi tizesdokumentumot sikerült összegyűjtenie csűrök, kamrák, padlások rejtekeiben, melyek fénymásolataiból összeállított egy archívumot.

Hamarosan néhány rövid terjedelmű írás is elkészült a tizesjegyzőkönyvek felhasználásával.

Az *Egyéni birtoklás és közbirtoklás az alcsiki tizesekben* (2007) című tanulmány forrásanyagát már Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva tizeseinek nemrég megtalált jegyzőkönyvei alkották. A csíki tizesek a XVII–XVIII–XIX–XX. században konstitúciókat, helyi „alkotmányokat” hoztak létre, s a faluközösséghez hasonló írásbeliséggel rendelkeztek.

A három *tizesre* (Háromtizes, Jenőfalva és Körösményfalva) tagolódó Csíkszentgyörgy a Csíki-havasokban eredő és az Oltba ömlő Fiság-patak mellé épült, s a falu határárt patakok százai tagolják – így ott a mindennapi életben fontos szerepe volt a hidaknak és pallóknak. A falubeli és határbeli hidak fenntartása céljából jöttek létre a hídközösségek. Ennek a témának a feldolgozását olvashatjuk a tizesek jegyzőkönyveinek és a népi emlékezetnek a felhasználásával a *Hídközösségek Csíkszentgyörgyön* (2007) című tanulmányban.

Csíkszentgyörgyön és a vele összeépült Csíkbánkfalván az egyéni kerítések sorozatából létrejött falukerítés a patakok és az utak vonala szakította meg, s ahol az utak metszették a falukerítés vonalát, ott a „*vetéshatárukat*” védő emberek kapukat állítottak fel. A *Kapuközösségek Csíkszentgyörgyön* (2007) című tanulmány történeti példákat idéz arról, hogy a tizesek vetéskapuit bizonyos személyek anyagi javakért gondozták, s néhány adat azt sejteti, hogy kapuközösségek is létrejöttek.

Bárth János már az Űz-völgyi kutatások alatt átkutatta a nagy múltú csíkszentgyörgyi plébánia kéziratait. A *Csíkszentgyörgyi kepe 1809-ben* (2001) című forrásközlés az erdélyi kepe kérdéskörének történeti, néprajzi, nyelvészeti kutatásához kapcsolódik. A kepe a római katolikus plébánosok jövedelmei között szerepel a feudalizmus időszakában. Erdélyben, különösen a Székelyföldön a házaspárookra kivetett párbért nevezték kepeének. A csíkszentgyörgyi plébánia két faluközösség, Szentgyörgy és Bánkfalva közös plébániája volt, melynek anyagából a szerző közread egy olyan dokumentumot, amely elsősorban a kepeszolgáltatás módjáról és a kepe értékéről tájékoztat.

Bárth János erdélyi néprajzi írásai között néhány olyan művet is találunk, mely egy-egy témakör elméleti összegzését fogalmazza meg.

Ehhez kapcsolódik *Az erdélyi néprajzi kutatás 20. századi írott forrásairól* (2001) szülő munkája, mely a Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvében olvasható.

Ugyancsak fontos elméleti fogalmat tisztáz *Az erdélyi egyházközség: a „megye”* (2003) című tanulmányában. A XVI–XIX. században a Székelyföld katolikus magyar falvaiban a hívek autonóm, öngazgatású egyházi szervezettel rendelkeztek, mely a XX. századi egyházközség előképének számított, és amelyet a „*határvonal*” és a „*vármegye*” jelentéssel már megterhelt *megye* szóval jelölték. Emellett megye néven működtek a reformátusok hasonló funkciójú egyházi szerveződései is. A szerző valószínűnek tartja azt, hogy a megyének nevezett egyházközségi szervezet a Székelyföldön a különböző felekezetek reformáció előtti időkre visszanyúló közös hozadéka.

Bárh János legújabb könyve, *Az eleven székely tízes* (2007) településtörténeti és társadalomnéprajzi alapfogalmak magyarázatát, szemléltetését tartalmazza jól áttekinthető rendszerbe foglalva, a rendelkezésre álló legteljesebb összehasonlító anyaggal egybevetve – ezért e tanulmánykötet a téma történeti-néprajzi alapvetésének tekinthető.

A szerző a tanulmány bevezető soraiban ezt a kevéssé közismert történelmi fogalmat határozza meg. Mít neveznek a székelyek tizesnek az újkorban?

„Az újkori székely tízes öngazgatási hagyománnyal és változó mértékű önállósággal rendelkező településrész. Települési, társadalmi és önkormányzati egység. Lakossága lokális társadalmi, szomszédsági csoportot alkot, melynek tízes-tudata összegegyezettődik több hasonló csoport falu-tudatával, város-tudatával.”

A székely falvak és városok a XVII–XVIII–XIX. században tizesekre tagolódtak, melyeknek lehetnek különféle birtokai, állatai, eszközei, épületei, alkalmazottai, valamint pénzzel is rendelkeztek. A XX. század elején ezeket a hajdani tizeseket többnyire már csak a földrajzi nevekben lehetett megtalálni. Kivételt képez ezzel szemben a csiki táj népe, ahol a tizesek tizesközbirtokossággá alakultak át. S a könyvben szereplő „*eleven székely tízes*” egyedül Csikszentgyörgyön és Csikbánkfalván érte meg a XXI. századot.

A szerző a *tízes* szó helyesírásának magyarázatát is fontosnak tartja. A magyar helyesírási szabályzat ugyanis csak *tízes* szót ismer. Az itteni esetben azonban nem a tízes számot jelölő szóról van szó, hanem az egész Kárpát-medence magyarlakta tájain ismeretes, 'falurész, városrész' jelentésű *tized* szó tájnyelvi változatáról, mely rövid *i-t* kíván, s az írásos forrásokban is mindig így szerepel.

A kötet szerzője egyedülálló összehasonlító vizsgálatot végez akkor, amikor a Kárpát-medence népei körében párhuzamba állítja a tizesnek nevezett székely településrész társait: az egri, a soproni és a bécsi *fertályokat*; a debreceni, a karcagi, a kecskeméti és a halasi *tizedeket*; valamint a mezőberényi *gát* (Tót gát, Nímet gát, Magyar gát) és a biharnagybajomi *porong* is a tízes szinonimája; a mezőségi Szék három önálló településrészét pedig *utcaként* emlegették az ott lakók. Az erdélyi szászok önállósággal rendelkező településrészeit *Nachbarschaft*, azaz „szomszédság” néven emlegették, s az erdélyi románok *vecinătate* névvel megjelölt „szomszédságai” szintén tizeszerű területi-társadalmi egységek voltak.

A székely tizesek történetéről szóló fejezetben megismerkedhetünk e történelmi fogalom XVI–XVII. századi írott forrásanyagával: a helyi törvénykezés, a falutörvények között, a polgári peres ügyek anyagában a különféle földek birtoklása kapcsán. A XVIII–XIX. századból fennmaradt történeti szövegek és különböző említésszerű adatok már jelentős számban tudósítanak tizesekről: itt főleg történeti földrajzinév-gyűjtések és falujegyzőkönyvek állnak a kutatók rendelkezésére. A tizesek történelmi múltjának megítélésére vonatkozó korábbi kutatói nézetek összevetése sem alkalmas arra, hogy egyértelműen tisztáznai lehessen: a tizesnek nevezett településrészek a honfoglalás kori hadszervezet maradványai-e, vagy pedig a különböző történelmi korszakok belső fejlődésű településrészei. A XIX. századi honismertető irodalomban és a történeti munkákban Benkő Károly, Orbán Balázs, Bartalis Ágost, Vámszer Géza és mások is kísérletet tettek a székely tizesek számbavételére és működésük ismertetésére, de fáradozásuk nyomán nem tisztázódott, sőt inkább bonyolódott a kép: közléseik tartalmában rengeteg ellentmondás rejlik.

Bárh János új könyvében azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a csikszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tizesek életének bemutatásával maga is hozzájáruljon a tizesekről alkotható szakirodalmi kép árnyalásához. Kutatómunkáját a már említett s a rendkívüli szerencse és következetes kutatómunka révén megtalált forrásokra alapozta, azaz a vizsgált tizesek *saját irataira*. Az írott forrásanyagot természetesen időnként néprajzi gyűjtőmunka segítségével felkutatott ismeretekkel értelmezi, magyarázza. Tehát a szerző „nem a tizesek források nélküli, kődbevészó régmúltjával, hanem a XVII–XX. századi működésük rendjével, sajátosságaival” foglalkozik.

A kötetnek – tudománytörténeti jelentőségén túl – kétségkívül a legnagyobb érdeme az, hogy az olvasó az adatfeltárás és a feldolgozás folyamatát, módját mint módszertani példát a maga teljességében és részleteiben is nyomon követheti. A kutatás egész munkafolyamata élénk tárul, láthatjuk, milyen elméleti és gyakorlati problémák vetődtek fel időközben, s azokat hogyan oldotta meg a kutató. Tehát egy különleges, múltban és jelenben játszódó „nyomozás”-nak lehetünk tanúi: felfedezhetjük, hogy az egyes forrástípusok milyen titkokat rejtenek magukban, láthatjuk, hogy ezekből a több száz éves iratokból hogyan bontható ki a korabeli társadalom, egy közösség élete. Természetesen a tizedes iratok dokumentumokon kívül más adatfeltárások is segítették a kutatómunkát: a különféle levéltári és közéleti kutatása, a néprajzi gyűjtőmunka, azaz interjúalanyokkal folytatott irányított beszélgetések.

S itt most elérkeztünk egy nagyon lényeges ponthoz: a feltárt adatok térbeli ábrázolásához, a térképek szerkesztéséhez. Ha Bárh Jánost a sors keze történetesen nem a néprajztudomány felé irányítja, minden bizonnyal kartográfus vált volna belőle. Természetesen egyetemi hallgatóként nagy hatással

volt rá professzora, Barabás Jenő tanár úr, akinek többek között a néprajztudományban alkalmazott kartográfiai módszer hazai elméleti alapvetése is köszönhető. Tehát már a kutatások kezdetén nyilvánvalóvá vált Bárbth János számára az, hogy ha bizonyos jelenségek térbeli rendjét ábrázolni akarja, akkor részletes és pontos kül- és belterületi térképekre van szüksége. A belterületi térképeken ábrázolnia kell a nemzeti rend szerint települt családok házcsoportjait, a családnévvel jelzett házfűzőket, a tizeket, valamint a község életterének fontos pontjait: a kápolnákat, a temetőket, a kereszteteket, a hidakat, a kutakat, a malmokat és egyebeket. A külterület is szervesen kapcsolódik a község életéhez, például a közbirtokossági erdők, legelők révén, s fontos szerepe van a patakoknak, az utaknak, az esztenáknak, azaz a havasi juhakolból és a tejfeldolgozást szolgáló épületekből, valamint a pásztor-kunyhókból álló épületegyüttesnek is.

Tehát a kutatómunka izgalmát jelentősen fokozta az, hogy a vizsgált két településről nem álltak rendelkezésre megfelelő térképek. Egy 1975 táján készült, román nyelvű, többször átfirkált és mégis hiányos térképből kellett kikövetkeztetni patakok folyását, a telkek határait, az épületeket és a házszámokat. Majd Janzsó Marianna grafikus többhetes munkával megszerkesztett egy alaptérképet, melyről azonban még sok adat hiányzott – ezért a hiányokat is pótolni kellett, az adatok ellenőrzése után a helyesbítéseket át kellett vezetni. Így tehát másfél éves munka során elkészült Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva egybefüggő házszám alaptérképe. Ez a kartográfiai munka volt az alapja annak, hogy e két település tizeseit el lehessen helyezni térben és időben: a „*tényleges*” tizeket és a „*szóvirág-tizeket*” egyaránt. Ugyanis a forrásokban gyakran feltűnnek olyan helynévjellegű vagy helyi társadalmi csoportra utaló nevek, melyek tizesneveknek tűnnek, mivel a *tizes*, *tize* szócscsa szerepel bennük. Ezek azonban általában „*szóvirág-tizek*”: nincs meg bennük az a funkcionális tartalom, mely a tizek sajátja. Ezek a kérdőjelek rendre tisztázódnak a tanulmányban.

A tanulmánykötetben a szerző bemutatja a tizek helyét Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva társadalmi szerkezetében, a tizek magukat mint helyi közösségi szerveződést, a tizek megjelenési formáit, vezetőit, a tizek belső kapcsolatrendszerét, az egymáshoz való viszonyukat, együttműködésüket, az állami hatóságokhoz és az egyházzal való viszonyulásukat.

A tizek belső életének rajza szemléletes, jól áttekinthető rendszerben tárul az olvasó elé. A község életét, működését a maga teljességében és rendjében feltáró fejezetekből ismerhetjük meg: a mindennapi életet, a munkákat, valamint a község szakrális életének rendjét.

A különböző kisebb és nagyobb kérdéskörök alapos elemzése során számos olyan társadalmi jelenség magyarázata is sorra kerül, melyek szaktudományos különlegességnek tekinthetők, de mindenképpen érdekes bepillantást nyújtanak a múltba, a tizek közösségek tagjainak mentalitását, sajátos gondolkodásmódját szemléltetve.

A *rendtartó tizek* fejezetben a közösségi élet rendjét veszi számba a szerző. A tizek fennmaradásának fontos feltételei a különféle közmunkák, melyek alapvető funkciókat látnak el – ilyen feladatok például a kaszálók kerítéseinek javítása, a hídjavítások, a legeltetés számára tilalmas területek határának sáncolása, a templom és az iskola építéséhez és fenntartásához kapcsolódó munkák, a temető kerítésének javítása s a téli jégvágás és hóhányás, a borvízforrások, azaz a természetes ásványvizek felügyelete, az *aszalás*, azaz a fák kiszáritása oly módon, hogy a fa tövét fejszével körbevágják, a gyors kiszáradás érdekében.

A rendbontókat a község büntetésben részesítette. Az ilyen alkalmakkor szokásos büntetés volt például a *fricskázás*, azaz az orpöckölés, valamint a különféle bírságok, pénzbüntetések. A tizesbeli népi jog nem használja a *bűn* és a *vétek* kifejezést. A tolvaj, a kártevő, a bajt okozó, a szabályok ellen vétő személy a tizesjegyzőkönyvek szóhasználata szerint *hibázott*, *hibájáért* vonta felelősségre a község. Ha azonban a vétkes nyilvánosan megbánta tettét, annál csak az olvasható, hogy *megbékélt a tizes*szel.

Érdekes helyi társadalmi jelenségnek tekinthető a kötelező húsvétel szokása, azaz a tizesbika húsnak kötelező megvétele – mely a tizesfegyelem próbája volt. A XIX. század második felében és a XX. század első felében Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván bevett szokásnak tekintették azt, hogy az előregedett, hasznavehetetlen vagy a „*meghamisodott*”, kezelhetetlen tizesbikát vagy eladták idegenben, vagy pedig a község „*megúttette*”, és a község valamennyi tagját kötelezte arra, hogy annak húsból bizonyos mennyiséget – körülbelül két fontnyit – megvásároljanak. Nem volt szerepe annak, hogy a község tagja éppen szereti-e a bikahúst, vagy akar-e bikahúst enni. Itt a község érdeke volt az elsődleges: a „*régi*” bika már nem töltötte be szerepét, a tizesnek új bika kellett, melynek árát a régi bika húsnak eladásával tudták előteremteni. S mindez a liberalizmus, a kor divatos eszméjének uralma idején történt...

A kötetben megjelenített s a napjaink embere számára már csak történelmi-néprajzi kuriózumnak számító jelenségek kapcsán az a legmeglepőbb, hogy e két erdélyi falu nyolc tize, azaz a társadalmi

szerveződés ezen sajátos példája a jelenben is él... Vajon e nyolc csíki tizes a helyi közösség életének, sajátos funkciói fenntartásának szükségszerűségeként maradt fenn, vagy a történelmi véletlenszerűség okán él még napjainkban is?

De mindenképpen úgy tekinthetünk rájuk, az utolsó élő tizesekre, mint olyan történelmi különlegességre, mely az Európai Unió egyik specialitása, a reliktumhelyek egyike – azaz egy olyan „maradvány”, mely valamikor egész Erdély székelylakta vidékeit uralta.

Bárh János legújabb könyve, Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva népelete kapcsán, ezt az utolsó történelmi pillanatot ragadta meg...

IRODALOM

BÁRTH János

1986 *A parasztközösség öngazgatása egy erdélyi magyar faluban*
In: Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): *A III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai*. 2. kötet. 362–373.

Budapest–Békéscsaba

1997 *Történelmi adatok a székelyudvarhelyi húsvéti határkerülő körmenetről*

In: Csoma Zsigmond–Viga Gyula (szerk.): *Európából Európába*

Tanulmányok a 80 esztendőös Balassa Iván tiszteletére

Néprajzi Látóhatár VI. 499–503.

Budapest–Debrecen

1997 *A korondi hegyi tanyák*

In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995–1996*. 213–221.

Kecskemét

BÁRTH János (szerk.)

1998 *Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvassági hegyi tanyák népéről*

Kecskemét

BÁRTH János

1998 *A székelyvassági tanyavilág történetének vázlata*

Kecskemét

A vassági hegyi tanyák múltja és településrendje

In: Bárh János (szerk.): *Havasalja havasa*

Tanulmányok a székelyvassági hegyi tanyák népéről. 5–272.

Kecskemét

1999 *Bálint Anna házassága*

Havasalji székely életkép a XVIII. század végétől

In: Kiss András–Kovács Kiss György–Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv*

Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. 28–43.

Kolozsvár

2000 *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata*

Csíksomlyón 1784-ben

Szeged

2001 *Varság, a székely tanyaközség*

Kecskemét

2001 *A csíkszentgyörgyi kepe 1809-ben*

In: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet*

Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére. 189–194.

Karcag–Szeged–Szolnok

2001 *Az erdélyi néprajzi kutatás 20. századi írott forrásairól*

In: *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. 224–229.

Kolozsvár

2003 *Az erdélyi egyházközség: a megye*

In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar*

Történelemben. 211–220.

Kiskunfélegyháza

- 2003 *Gyimesfelsőlóki emléklapok*
Kecskemét
- 2004 *Rítus és ajándék a keresztszülő és keresztygyermeke kapcsolatában Székelyvasságon*
In: S. Laczkovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. I. kötet. 371–377.
Veszprém
- 2004 *Úz-völgyi magyarok. Településnéprajzi és népesedéstörténeti tanulmány*
Kecskemét
- 2005 *Irtás és település. Gyimesi erdőirtó egyezségek és a Tatros-völgyi településterület növekedése*
In: Bárkányi Ildikó–Fodor Ferenc (szerk.): *Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére*. 149–159.
Szeged
- 2005 *Egy küiküllőmezeji szállás élete*
In: Szabó Sarolta (szerk.): *Hagyomány és változás a népi kultúrában Tanulmányok a 60 éves Dám László tiszteletére*. 299–315.
Nyíregyháza
- 2005 *Román–magyar közös néprajzi kutatás Magyarlapád község területén*
In: Bárh János (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében Az ezredfordulón*. 10. (1999–2005) 97–101.
Kecskemét
- 2006 *A csíkszentmiklósi havashasználat és a Tatros-völgy korai népessége*
In: *A Csíki Székely Múzeum Evkönyve* 2005. 17–35.
Csíkszereda
- 2006 *Gyimeslok egyházi önállósodása 1853-ban*
In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére*. 45–53.
Veszprém
- 2006 *Jézus dicsértessék!*
A székelyvassági hegyi tanyák népének vallási hagyományai
Kecskemét
- 2006 *A korondi közbirtokosság három évtizede (1904–1933)*
(Libelli Transsilvanici 1.)
Kecskemét
- 2007 *Hídközösségek Csíkszentgyörgyön*
In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére*. 153–157.
Nagykőrös–Debrecen
- 2007 *Egyéni birtoklás és közbirtoklás az alsíki tizesekben*
In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Föld és társadalom*. 47–56.
Kiskunfélegyháza
- 2007 *Kapuközösségek Csíkszentgyörgyön*
In: *Agraria XLIII*. 157–162.
Eger
- 2007 *Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században*
Kecskemét
- BÁRTH János (szerk., bevezető, utószó)
- 2007 *Lapádi vendégség. Néprajzi tanulmányok Magyarlapádról és környékéről*
Kecskemét
- ORBÁN Balázs
1868–69 *A Székelyföld leírása*. Első és második kötet
Pest

(Kecskemét, 2007)